

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра: „Практическо богословие“

**„Застъпничеството на светиите в молитвените последования
на Литургията от византийския ритуал (по славянските
извори от XV до XIX векове)“**

АВТОРЕФЕРАТ

представен за присъждане на научна и образователна степен
„Доктор“

по професионално направление: 2.4. Религия и теология, научна
специалност „Литургика“

докторант:

Милослав Данов Бонов

научен ръководител:

прот. проф. д.р. Иван Иванов

София, 2023 г.

Съдържание

1. Обща характеристика на дисертационното съчинение

- 1. 1. Актуалност на темата / 3
- 1. 2. Цели и задачи / 4
- 1. 3. Интерес, обект и предмет / 5
- 1. 4. Метод на изследване / 6

2. Основно съдържание

- 2. 1. Първа глава / 7
- 2. 2. Втора глава / 10
- 2. 3. Трета глава / 12
- 2. 4. Заключение / 15

3. Приложения

- 3. 1. Копия от използваните служебниците / 19
- 3. 2. Библейски текстове със застъпничество на светиите / 30

4. Публикации по дисертационната тема / 32

1. Обща характеристика на дисертационното съчинение

1. 1. Актуалност на темата

Актуалността на изследваната дисертационна тема е първото условие за пристъпване към нейната разработка. От конфесионална гледна точка срещу твърденията, че връзката с Бога не се нуждае от посредник, а е лична (но не допълва и не заменя по-точното определение – иманентна по смисъла на човешкото предопределение в Божествената йерархия), като основен аргумент се изтъкват православните догмати – верния прочит на Свещеното Писание и практиката в Свещеното Предание, завещана от светите отци на Църквата в потвърждение на тази субординация, която поставя застъпничеството (посредничеството) на светиите, като неизменно условие за нашето спасение. Св. ап. Павел съветва „светиите, които се намират във Филипи“ да се грижат не само за себе си (в контекста на спасението като лично дело), „но и за другите“ (Филип. 2:4). Ако това обръщение е от човек към човеци (по неговото свидетелство приел учението лично от Господа), колко повече не трябва да се забравят заповедите за любовта дадени от Учителя призовал Своите приятели? Като истински Негови последователи следващите поколения християни са длъжни да помнят и хората живели в изследваното време, на които се дължи приемствеността на вярата.

Разглежданият хронологичен сегмент в дисертацията продължава непрекъснатостта на традицията от апостолско време, която според изследователските способности е проследена и доказана. Живата традиция дава отговор на въпроса какво прави темата екзистенциална за вярващите определящи себе си като православни християни. Застъпничеството на светиите (ЗС) прославили приживе Бога и днес е неизменна част от богослужбения *praxis*, жива връзка на пасомите със Светата Троица, а към числото на първи Христови свидетели както сега, така и до Неговото второ

пришествие ще се присъединяват нови многобройни застъпници за Земната църква, което прави темата винаги съвременна и неизменна част от православното богослужение.

1. 2. Цели и задачи

С изследваните славянски извори на български, руски и сръбски редакции на Византийския литургичен ритуал (ВЛР) се цели да се проследи и докаже византийската приемственост в народите използвали за богослужението стария български език; до каква степен ЗС се явява част от култа на източноправославния ритуал и доколко то е устойчиво в традицията предавана чрез епископите още от апостолско време. В исторически план симфонията между държава и Църква в силните (като поемане по пътя на вярното духовно изграждане на България) векове е важна и показва отношение и към такъв детайл като ЗС, индикация за ревностно приемане и изповядване на вярата, което проличава ясно с примера с култа към светите Тивериуполски (Струмишки) мъченици в трета глава.

Показана е първостепенната роля на Българската държава за утвърждаването на православието сред славяноезичните народи с най-цивилизованото средство – духът на написаното слово изразен чрез старобългарския език в различните книжовни школи по нашите земи, включително Търновската, дала начало на Евтимиевата книжовна реформа за съжаление останала незавършена.

От богословска гледна точка основната цел на дисертацията е в рамките на трите части на ВЛР да потвърди, че след темата за мисията на Спасителя в Свещеното Писание, следващата по важност е тази за Неговото подражание. ЗС със заслуженото място, което заема в литургическата

практика на богослужението мотивира да се изследва и докаже, че то е израз на догматите, правилно отразили Богооткровението.

Основните задачи на първо място са: да се проследи призоваването на ЗС в двете литургии от ВЛР. Второ: местата в литургиите – Златоустова (ЛИЗ) и Василиева (ЛВВ) винаги ли са едни и същи, или има промяна в последованията на разглежданите молитви от историческа и догматична гледна точка. Трето: приликите и разликите между двата литургични чина (ЛВВ и ЛИЗ). Умишлено е обърнато внимание повече на смисъла в молитвените посланията, а не на езиковите разлики в редакциите на български, руски и сръбски език.

1. 3. Интерес, обект и предмет

Интерес представлява присъствието и отразяването на основните догмати: триадологичен, христорологичен, сотириологичен, есхатологичен и богородичен в богослужението на боговдъхновената православна литургия; в нашия случай на ВЛР и така да се подчертае нейната уникалност и безалтернативност изобщо в религиозните култове.

Обект на дисертацията са четиринадесет служебници (дванадесет от тях представляват преписи на църковнославянски език, а последните два са печатни екземпляри от епохата на Възраждането) създадени между XV и XIX в.

Предмет на темата са молитвените последования призоваващи към ЗС в двата чина литургии от ВЛР (ЛВВ и ЛИЗ) отразени в изследваните служебници, или общо двадесет и четири извора; в СЛ III и СЛ VIII липсват съответно ЛИЗ и ЛВВ; в СЛ XI службата, озаглавена „Чин на Божествената

и свещена литургия“ без да се уточнява авторът също е една, а в СЛ XII е преписана само ЛИЗ.

1. 4. Метод на изследване

Главния метод на изследването в дисертацията е сравнителният метод на местата на ЗС в СЛ 01, СЛ 04 и М 03 с тези от изворите, като доказателство за устойчивостта и неизменността на култа. Част от използваните източници са първите преводи от свв. Кирил и Методий и техните последователи; Големият гръцки евхологий (М 03) от 1803 г. (съвременник на последния етап от изследвания период), който предхожда по време последните два печатни извора от епохата на българското Възраждане; Служебникът от 2001 г. – СЛ 01 на приснопамятния Неврокопски митрополит Натанаил в употреба при днешното богослужение в БПЦ и СЛ 04 съдържащ Божествената литургия на св. Иоан Златоуст (Синодално издание София, 2004 г.). М 03, СЛ 01 и СЛ 04 са нашите хронологични ориентири, верифициращи направените изследвания; М 03 като пряк византийски наследник и изразител на православния култ на ВЛР, а СЛ 01 и СЛ 04, като актуални и действащи в наше време, доказващи приемствеността и неслучайността в богослужението.

За състоянието на темата важни и основополагащи са научните трудове на автори като прот. проф. Бл. Чифлянов, проф. Е. Коцева, прот. проф. И. Иванов, архим. доц. Авксентий Делипапазов, както и на други учени литургисти, също разработвали и дали своя принос за изясняването на проблематиката, цитирани на съответните места. Техните гледни точки и становища са изложени в дисертацията с благодарност и признателност за тяхната научна дейност.

2. Основно съдържание

2. 1. Първа глава

За постигане на пълноценен резултат в първа глава е потърсен онтогенезисът на християнското богослужение и по-конкретно ЗС, коренящ се в Стария Завет с примери взети от там, както и такива, свързани с изпълнението на Божият план за спасението на човешкия род в евангелската катехизация на Новия Завет по текста на *Библията* (Синодално издание. 1998 г.). Разгледан е периодът на ранното християнство, в който светиите стават неизменна част от култа, антиминсът като произход и значение, също и отношението на ранната християнска Църква към ЗС.

Важни в дидактическо отношение са житията на светиите – първият Лавсаик допринесъл за предаване и поддържане на живия пример за святост с основна цел – подражание, като е обърнато внимание на произхода му, който препраща към езичеството от античността. Използването на синаксарът в християнския култ като преминаване на агиографския сюжет в богослужението показва още веднъж значението, което отдава Църквата на светиите. Тази част завършва с догматически решения подкрепящи светостта, санкционирани на вселенските църковни събори.

Един от изводите направени в края на всяка от трите части на първа глава е: непокаялият се приживе грешник не може да бъде застъпник нито на този, нито на онзи свят, както за себе си, така и за другите, защото Бог слуша само своите (от Него наречени – „приятели“), сиреч праведниците (Иоан. 16:23-24). Светиите като подражатели на Христа са част от

домостроителния план, в изпълнението на който Бог Отец изпраща Своя Син за спасение чрез познаване на „Оногова, Който ни е призовал със Своята слава и съвършенство“ (1 Петр. 1:3-9) и така човекът да се обърне отново към своето изначално божественото естество.

Задачата на угодилиите Богу в земното битие е билатерална: от една страна те са помощници (по Божия благодат) в изпитанията и трудовете на хората, които ги призовават; от друга, като възнасят молитвите на земните жители пред Твореца, те се явяват застъпници пред Него. Така одързостени, християните живеят с надеждата че Бог, ако не поради тяхната слаба вяра и греховност, то заради „своите приятели“ ще помогне в това от което хората имат нужда. Понеже творението не може да бъде като Него (самодостатъчно, т. е. със собствено битие), Той още в шестия ден предвиди и каза: „не е добро за човека да бъде сам; да сътворим помощник, нему подобен“ (Бит. 2:18). Така като си помагат и се подкрепят взаимно (една от формите на застъпничество един за друг) хората трябва преди всичко да пазят това, което Той е заповядал.

Изводът: човек е създаден преди всичко да бъде потребен, полезен. Апостол Петър сам говори за своето предстоящо ходатайство, като обещава: „Ще се постарая, обаче, щото вие и след смъртта ми всякога да си припомняте това“ (2 Петр. 1:14-15).

В Божествения домостроителен план за изкуплението на падналия човек (първия Адам) обещано чрез пророците в Стария Завет и приведено в изпълнение с идването, проповядването, кръстната смърт и възкресението на Спасителя в Новия Завет втората по важност тема в Свещеното Писание (по заповед) става подражанието на Христа. Той ни призовава да Го следваме, а застъпничеството на светиите (за „по-малките“, „нищите“, или духовно „убогите“) дадено им заради спечеленото приятелство с Бога означава изпълнение на Божествения промисъл за всяка откликнала душа.

С посочените произволно взети от двата завета примери са потърсени библейските литургичните основания за призоваването на праведниците към ходатайство в двете литургии от ВЛР. Светиите вярно разбират и следват Евангелието и участват в катехизацията на народите, като с кръвта си (на дело) подражават на Божия Помазаник.

Очаквателния характер на християнството заложен по определение в него и усилен допълнително поради историческите обстоятелства по време на гоненията в разглежданото историческо време е може би е най-адекватното противостоене срещу враждебността на официалната власт. Старото статукво на паганизма поддържан от държавата в много отношения чисто формално е обречено да отстъпи на новата вяра, която със своята религия успешно се възприема от обществото. Религиозният феномен християнство ще сложи началото на нова цивилизация, която дълги векове няма да се съобразява с конформизма и опортюнизма характерни за неистината. Именно със специфичните непознати досега отношения между религията и универсалната държава може да се обясни защо първият чин на прославилите Христа свидетели са мъченици. Изборът който правят светиите между вечния живот и „доброто“ в кратковременния „лукав век“ на земята е в името на безкрайния бъдещ осми ден, който изисква бързо и категорично вземане на решение – лакмус за екзистенциалната истина. С вярното решение, което вземат Божиите угодници, освен че получават небесния венец на славата, сами стават пример за подражание и участници в богослужението като наши застъпници.

Официалният култ към Богородица след Третия вселенски събор (431 г.) и решенията на Седмия вселенски събор за почит към светиите чрез техните изображения потвърждава вярното тълкуване на Богооткровението и неговото непрестанно следване превърнало се в основа на църковният етос. В крайна сметка култът на Църквата към „Божиите приятели“ е

ориентиран преди всичко към тяхното застъпничество за Земната църква и призоваване на Божията благодат върху християните (по подражание), както е проповядвал Иисус Христос.

Практически ЗС е резултат от пълноценното духовно преживяване вдъхновено от Свещеното Писание и по Божията благодат. Потвърждава го единомислието на светите отци живели през различни времена, но опазили и предали на наследниците по един и същ начин догматите за вярното вероизповедание пряко отразено в св. литургия.

От съществено значение в това заключението към първа глава е да се отбележи изпълнението на обещаното от върховният застъпник – Спасителя: идването и пребиваването между човеците на изпратения Утешител и Устроител на Църквата – Светият Дух (виж Иоан. 16:7).

Изводът е, че най-краткия път към изпълнението на Божествения домостроителен план е призоваването на Троицния Бог „по молитвите на Богородица и на всички светии“ във ВЛР (както и в богослужението въобще), който доказва, че за Църквата, като тяло Христово всички повярвали в Спасителя са живи. Посредниците между човека и Бога – видимото и Невидимото, небожителите живели на този свят светиите са най-доброто потвърждение.

2. 2. Втора глава

Втората глава е съставена от три части. Тя включва разширяване на представата за святост – различните сонмове светии според тяхното място в проскомидията. Това многообразие от прояви на святост във времето изразяващо се и в ЗС подкрепя аргумента в дисертацията срещу класификацията за „историчност“ на предмета Литургика. Разгледани са молитви, възгласи и ектении свързани със ЗС във ВЛР. Посочени са (според

изследователските възможности) историческото време на тяхното създаване, окончателното им утвърждаване и място в службите. Според водещи литургисти, които са цитирани до IX в. и в двата чина на ВЛР богослужението е изяснено и утвърдено като цяло. За да се изтъкне още по-добре значението, което отдава Църквата на ЗС в тази част на дисертацията умишлено е отделено повече внимание на службата за св. Лонгин Стотник, чието свидетелство в деветия час е ключово за извършването на проскомидията. В последованията от вечернята и утренята посветени на божия угодник също е обърнато внимание на неговото застъпничество, защото в литургичният контекст и двете служби дават пълнота на св. евхаристия.

Обобщеният анализ на първата част след проследяването на произхода на част от елементите от ВЛР подкрепя една генеалогия на култа в традицията на Авраамичния Бог идваща от дълбока древност, може да се каже изначална. Все пак в обозримото историческо време се имат предвид цитираните по-горе трудове на почитаемите изследователи и като се търси приемствеността става ясно, че богослужението преди окончателното оформяне на ВЛР тръгва от Иерусалим по брега на Източното средиземноморие, преминава през Антиохия на р. Оронт и Асия, за да изкристализира окончателно в Константинопол. Другото основно влияние от Александрия потвърждава единството на ритуала; т. е. той върви заедно с благовестието проповядвано на народите, а новият литургичен синтез се изразява в пълнотата на божествената служба на Троицния в Единица Бог заедно с култа – към Богородица и светиите.

Изводът: Синтезът между трите култа допълва и придава абсолютна завършеност на християнската религия – един от въпросите за пълноценното изповядване на вярата, който е поставен в началото на темата. Трите култа напълно съвместими по уникален начин превръщат

религиозното преживяване по време на ВЛР в мистична среща между човека и Бога. На тази широка основа се разглежда темата за ЗС.

Изводът след втората част показва култът към светиите като характерен за християнското богослужение с устойчивост и непрекъснатост изразяваща се в неизменното ЗС – изначално по смисъла на Божествения домостроителен план и разбира се с постоянното увеличаване на техния брой. Много от тях както се изяснява в тази част са добавени след написването на ЛИЗ и ЛВВ, което (записване в „книгата на живите“ Пс. 68:29) ще продължи до второто идване на Спасителя.

В допълнение към направените обобщения в края на втора глава трябва да се кажат и няколко думи за ектениите. По смисъла на тяхното място в централните места на св. литургия (в началото на богослужението; преди и след малкия и големия вход; между литургията на оглашените и верните; след анафората – чина на нейното молитвено последование е изцяло обърнат към Тричисления в Единица Бог, но и там след *epiclesis* ектенията завършва със ЗС; след св. причастие...) личи една ясна посока, която утвърждава ЗС и неговата значимост особено в общите молитви (синаптите). Тази добре осъзната и осмислена практика е свързана с призива за ЗС към Господ (с изключение на сугуба ектения, тази за покойници и благодарствената следпричастна) да чуе застъпничеството на Богородица и всички светии, а след IV в. със сигурност се налага като постоянен елемент от богослужебната практика на ВЛР.

Изводът: литургично ектениите са част от външният молитвен израз на пълноценното присъствие на пасомите в храма (респонсорният начин на участие след молитвите и възгласите на свещеника). Разположени по време на богослужението в наоса, те влизат в общение с невидимото вечно битие, където се и нашите застъпници. Този акт е първата стъпка към *συνέρευσις* между човека и Бога.

2. 3. Трета глава

Първостепенна задача в трета глава е да се докаже, че в разглеждания хронологичен период славянските текстове (обекта на дисертацията) са вярно възприемане на ВЛР, тоест приемственост на константинополското богослужение, преведено на старобългарски език от светите равноапостоли Кирил и Методий. Това доказва, че покръстването първо на българите, а после и на други славяноезични народи не противоречи, или по някакъв начин променя, или се отклонява от православието; напротив – възприема и точно изповядва утвърдената вече традиция.

Тази част обхваща българското православно начало поставено през 865 г. и посочва заслугата на трите основни книжовни школи до 1393 г. използващи кирилските писмени знаци, дело на достойните ученици на светите братя и продължава с годините под византийско владичество, защото в тях проличава силния стремеж за отстояване на създадената народна идентичност. С направеното кратко изложение на литургичния дискурс и конкретно ЗС до началото на изследвания хронологичен период освен приемствеността на византийската традиция по нашите земи, ясно се вижда и мисията на България да катехизира сродните по език народи.

В заключението към първата част с цитираните становища по трудове на поколения български книжовници темата за ЗС се разширява, за да се подкрепи още по-убедително от изключителното и безалтернативно българско участие в благовестието. ЗС заедно с цялото православно богослужение е повлияно и влияе на всяко историческо време – такъв е сигурния знак за непреходност на всяка истина отнасяща се до Абсолюта. Това правило се потвърждава и за изследваният период от пет века.

Доказва се, че византийското богословие още от самото покръстване е вярно възприемано и приспособено от страна на Българската църква и тя на свой ред става „стълб и крепило на истината“. Духовната осмоза е процес, за който България определено може да бъде посочена като предузната и призвана. Христианизацията на славяноезичните народи се случва по един образцов духовен начин; пълноценно, а не спорадично на парче, което крие рисковете на изопачаване на чистотата на вярата. В този смисъл България с достойнство изпълнява своята мисия, като освен опазването чистотата на вярата следва и завета на Господа Иисус Христос за благовестието на всички народи (Марк. 15: 16). Изброените периоди на усъвършенстване в Богопознанието, което става част от характеристиката на нашата държава са пример и за това, че духовния подем на България е възможен благодарение на симфонията между светска и духовна власт за отстояване на една съхранена и до днес идентичност, стремяща се изключително към изконните християнски ценности така, както са съхранени и предавани от времената на апостолите. Показано е мястото на светиите като застъпници и покровители, но в политическия контекст на Второто българско царство, което доказва силното влияние на техния култ.

Изводът: призиванието на България в благовестието по примера на Византия може да се сравни с послушанието на светиите, които преди да станат наши застъпници станаха верни подражатели на Христа – харизма, както за личности, така и за цели народи и държави.

Убедено може да се твърди, че има континуум на богослужението във ВЛР и че то е следвано без отклонение и в изповядвания култ към светиите, заедно с този към Преблагословената и Пречиста Богородица. Присъствието на „Божиите приятели“ и призоваването им към застъпничество е резултат от *θεωρία* и *πρακτικός* предадена от светите отци. В трите части на св. литургия в изброените молитви и ектении откриваме почитта и смирението

на „Тялото Христово“. ЗС е отразено в пълнота през петте века на изследвания хронологичен период, защото те (светиите) са олицетворение на догмите на Църквата в изпълнение на заповедите на Спасителя за подражание, любов и като една от многото щедрости, дадена им от Господа – да бъдат „бързи помощници на душите и телата ни“.

Налагащия се **извод** е, че в приемствеността и продължителността на богослужението участват и светиите. Това означава не само вече прославлените Бога, но и бъдещите, които Той е предугадал и ще призовава като наши застъпници до Своето второ идване.

Божии приятели и свидетели – светиите са неотменна част от Неговия промисъл, както се доказва в дисертационната тема. За православните християни е важно тяхното литургично място, което им отрежда Църквата и в частност в двете св. литургии от ВЛР. Става ясно, че то е трайно и непрекъснато разширяващо се през вековете, а от изброените примери, в които са призовавани като ходатаи се вижда, че присъстват неизменно и в трите части на св. литургия. За светиите, станалите достойни причастници – ще рече наследници, съучастници и другари на небожителите в Царството Божие се установява, че светостта е смирение и послушание пред Бога, даващо им право от съработници да станат сътрапезници в Царството божие. За всички достоен пример за подражание на Спасителя в истинска любов и застъпничество е може би старозаветното Авраамово дръзновение с което те застават за нас пред Създателя: „... да се не прогневи Господ, загдето ще кажа още веднъж: може би ще се намерят там десет?...“ (Бит. 18:32).

2. 4. Заключение

Ходатайството по подражание е заложено в основния християнски закон за любовта, към който човекът е насърчаван с много примери от Новия Завет посочващи висшата духовна ценност – готовността за саможертва: „Никой няма любов по-голяма от тая, да положи душата си за своите приятели“ (Иоан. 15:13), както и по-голямото блаженство да се дава, отколкото да се взима (Деян. 20:35), защото смисълът на човешкото битие е любовта (подкрепата един към друг), тоест такава е нашата природа.

Думите на апостола: „целият закон се изпълнява в една дума, именно в: възлюби ближния си като себе си“ (Гал. 5:14) логично водят до **извода**: ЗС е същност на човека, верен индикатор за осъзнато смирение, без което човек предоставя себе си на волята на бесовете. Литургичното отразяване на казаното се открива във ВЛР, където смисъла на ЗС е практическият отговор на Бог Слово.

Друг **извод** е, че ЗС завършва плана на Божествения съвет и убедително неизменно присъства в св. литургия извършвана в кораба на спасението – Църквата. Трябва да се отбележи и личната връзка на покаяния се с Бога изразена чрез молитва и Неговия отговор: „... нека ти бъде по желанието ти!“ (Мат. 15:28), което е резултат от метаноята на осъзналия своята безпомощност и въпреки, че тема е спасението чрез ЗС, този пример показва защо каещият се грешник сам трябва да поиска своето избавление. Литургично отговорът на миряните след кратките молитви от ектениите потвърждава, че Църквата слуша и изпълнява Божиите заповеди.

От библейските примери става ясно, че Бог чува всички молитви, но отговаря само на своите приятели. В крайна сметка светиите са надничарите, отзовали се на поканата в притчата за жътвата на благодатната нивата, получили всеки обещания динар. Този разказ е един от примерите за образ на домостроителния спасителен план, чийто край е удостояването на тружениците с правото на вечни наследници в Царството Божие.

В ЗС се открива и призиването им да катехизират и така делата им да дават стократни плодове. Както в призиваните на нивата работници, така и светиите от различните времена печелят нови Господни приятели, които също да славят Бога с кръвта си, или с даровете с които са удостоени за тяхното усърдие (изброени в чина на проскомидията и посочени в Евангелието). В крайна сметка угодилите Богу са тази част от човеците, направила верния избор, отвеждащ в осмия ден. Той обаче минава през задължителната святост и застъпничество, което се изразява във възнасяне на нашите молитви пред лицето на Бога (както прави св. Архангел Рафаил, верният спътник на Товия, възнесъл молитвите на Товит и Сара), за да изведе до обожението. По тази възходяща линия трябва да премине всеки повярвал истински в Словото. Убедеността в казаното до тук идва от видимото за всички отношение на Църквата към светиите; култът с който е засвидетелствана тяхната почит начело с Богородица означава живата връзка между Земната и Небесната църква. Култ, който след негово създаване се разширява и обогатява литургично.

Може да се обобщят основните **изводи**, които се налагат след разглеждането на поставените въпроси в дисертацията и имат приносен характер в науката Литургика. Те са обединени в три основни групи, достатъчно обширни за да бъдат изследвани и разработвани самостоятелно.

На първо място ЗС насърчава към смирение и послушание изразяващо се в подражание на Христа с носене на кръста на всеки според неговите сили, както сам е казал Спасителят. Имат се предвид изброените чинове в проскомидията, но в никакъв случай само те. Без обожение, или постигане на святост не може да се влезе в Царството Божие към което всички са призвани, защото ЗС е другото име на любовта към ближния, към която непрестанно всеки е подтикван.

Вторият важен **извод** е континуума на православния култ при разглеждането на хронологичният период, което ще рече запазване и

предаване на етоса на богослужението. Тази констатация е подкрепена с догмати и примери от трите култа към: Троицния Бог, Богородица и светиите. Вторият и третият макар, че се появяват по-късно по никакъв начин не могат да се разглеждат като санкция на първия, а като своевременно негово развитие и разширяване отговарящо на актуалните духовни потребности на пасомите от различни времена чрез вярното богослужение.

Като **извод** следва, че: наложилото се неизменно присъствие в богослужението на светиите освен като наши ходатаи означава, че придобилите право на вечен живот в същото време са най-доброто доказателство за успеха в изпълнението на неизменния изконен Божи промисъл за спасението на падналия човек. Те са неговото лице, неговото въплъщение в целия религиозен култ и преди всичко във висшия негов израз – Божествената света литургия от ВЛР.

С казаното до тук от направените сравнения, обобщения и **изводи** от изследването на славянските редакции на двете литургии в хронологичния период между XV-XIX в. се доказва, че ЗС преминало историческите изпитания успешно се възприема и днес, което дава увереност да се твърди, че то ще бъде търсено и изпросвано и от следващите поколения. ЗС запазва своята актуалност и отговаря на духовите потребности на християните от всяко време.

Същинската част на дисертацията завършва със следните **научни приноси**:

1. Едно от малкото изследвания в българското литургично богословие, което разглежда славянски извори на български, руски и сръбски език, в различните им редакции, които са в употреба във ВЛР;

2. проследява се и се доказва византийската приемственост в литургичната традиция на народите използвали за богослужението стария

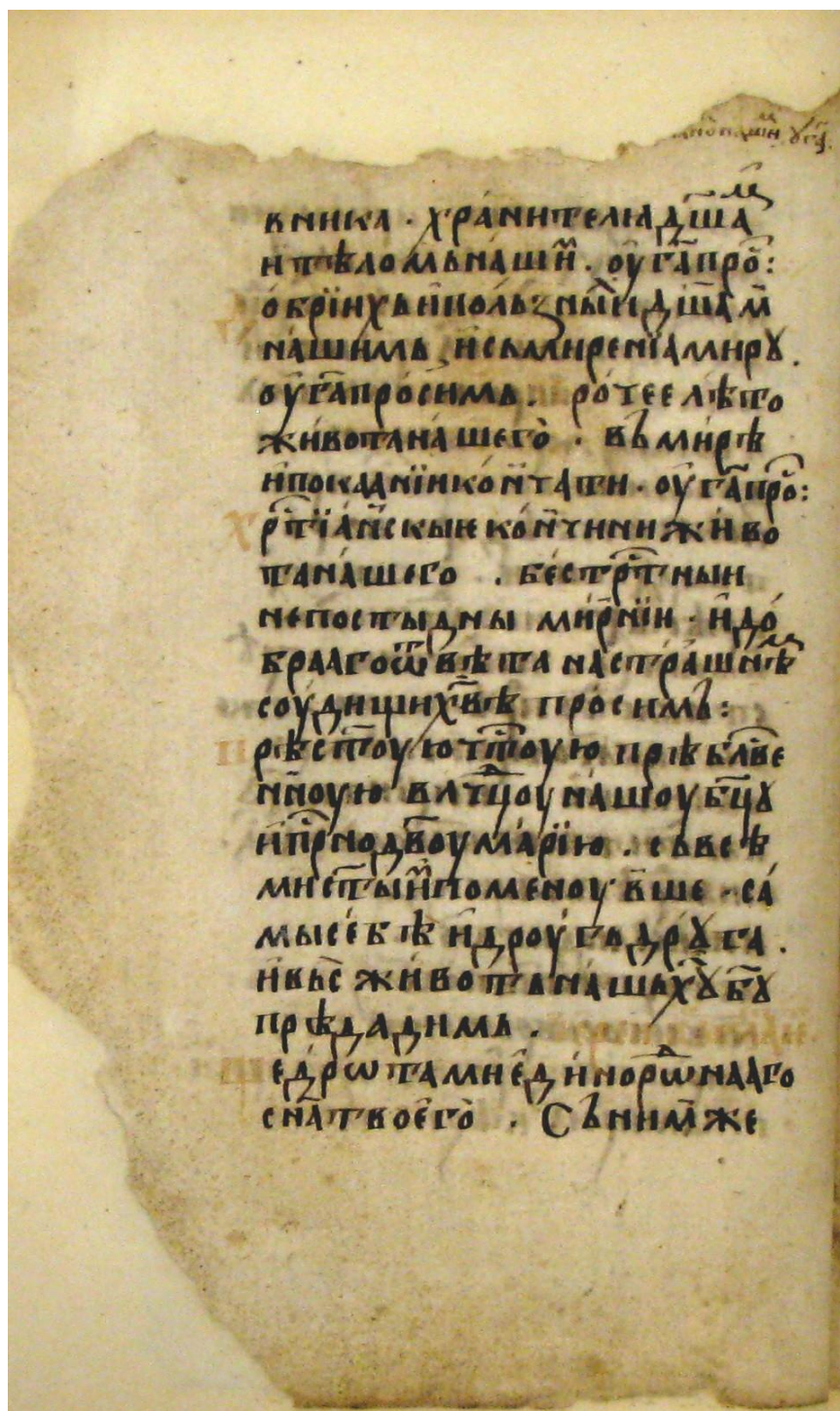
български език и особено текстовете, отразяващи ЗС, като основна част от евхаристийния канон (анафората) от литургията на Източно православния ритуал;

3. Изследването на славянските редакции на двете византийски литургии доказва, че ЗС преминало историческите изпитания успешно се възприема и днес, което дава увереност да се твърди, че то ще бъде търсено в континуума на църковния живот и от следващите поколения;

4. Доказва се видимото, според свидетелството на литургичните текстове в славянските служебници (от периода XV-XIX в.) и невидимото за молитвения живот на Църквата отношение към светиите, култа към тях и основното им значение в изграждането на живата връзка между Земната и Небесна църква.

3. Приложения

3. 1. Копия от използваните служебниците

книга · хранителна дша
ншкломашн · оугапро:
окринуанноль · мн · дша · м
нашнма · нска · нрен · н · мнр ·
оугапроснма · р · о · т · е · л · в · ш · о ·
животанашго · в · мнр · в ·
н · пок · д · н · н · ко · н · т · а · ш · н · о · у · г · а · н · р · о ·
Хр · т · а · л · е · с · к · ы · е · ко · н · т · и · н · н · жи · во ·
та · на · ш · го · б · е · с · т · р · т · м · а · н ·
н · е · п · о · с · т · ы · д · м · ы · м · и · р · н · и · н · н · до ·
бра · го · ш · в · ж · ш · а · н · е · с · т · р · а · ш · н · е ·
со · у · д · и · щ · и · х · в · к · п · р · о · с · н · а · м ·:
Пр · к · с · т · о · у · то · т · и · о · у · то · пр · к · в · л · е ·
н · о · у · то · в · л · т · ц · о · у · на · ш · о · у · б · е ·
н · пр · о · д · в · о · у · м · а · р · и · о · · с · в · е · в ·
мн · е · п · ы · н · то · м · е · н · о · у · в · ш · е · с · а ·
м · ы · с · е · в · к · н · д · ро · у · г · о · д · р · д · с · а ·
н · в · е · жи · во · т · а · на · ш · а · х · д · б · х ·
п · р · к · а · д · н · м · а · ·
Е · д · р · ш · т · а · м · н · е · д · н · о · р · ш · м · а · д · го ·
с · н · а · т · в · о · е · го · · С · в · н · н · м · ж · е ·

СЛ I

Сщении молите

19

Наже въсѣ · нже сѡ · единного
 бѣ · ичаше · притещь · шнхсе · сѡ · сѡ ·
 ни · ро · оугъ · ро · оугоу · въс · инного ·
 сѡ · го · о · в · ш · е · н · е · и · н · е · д · н · о · м · о · у · х · е ·
 на · о · в · о · у · д · а · · и · л · н · в · а · ш · о · в · о · · · ж · е · н · і · е ·
 с · а · т · в · о · р · и · п · р · и · т · е · ч · н · и · н · і · е · с · а · г · о · ш ·
 л · и · к · р · а · в · х · а · т · в · о · e · g · o · · н · ѣ · д · ѣ · ш · ѣ ·
 ш · е · м · л · ѣ · ч · ѣ · н · б · л · а · g · t · i · ѣ · в · ѣ · ш · м ·
 г · ѣ · м · н · ѡ · в · ѣ · с · а · т · e · в · ѣ · о · у · g · o · ж ·
 ш · н · m · n · · п · р · ѣ · ѡ · ц · n · ѡ · ц · n · · п · a · t · r · i · a ·
 р · х · ѣ · п · р · r · i · c · ѣ · · а · п · l · ѣ · · п · р · o · п · o · в · ѣ · д · n ·
 і · c · ѣ · · б · л · g · o · в · ѣ · ш · t · n · і · c · ѣ · · л · n · і · c · ѣ ·
 и · c · п · o · в · ѣ · d · n · і · c · ѣ · · o · y · n · i · c · e · n · · и ·
 в · л · a · ч · ѣ · m · a · d · x · ѡ · · п · r · a · v · e · d · n · i · m · a ·,
 в · ѣ · ш · ѣ · р · ѣ · c · k · o · n · ѣ · u · a · v · ш · i · n · a · m · e · ·
 в · a · g · л · a · ш · a · · **Н** · з · р · e · d · o · · ѡ · п · р · ѣ · в · ѣ ·
 н · t · i · c · ѣ · · и · p · ѣ · k · l · a · v · n · i · c · ѣ · · n · ѡ · ѣ ·
 п · a · ш · e · n · ѡ · ц · n · · i · p · o · c · ѡ · d · ѣ · m · a · r · i · n ·
 и · d · a · i · c · ѣ · · ѣ · m · e · t · ѣ · · n · o · m · ѣ · n · i · c · ѣ ·
 o · y · n · i · ш · n · x · · Сщении молите
Г · ѣ · t · o · i · ѡ · a · n · n · a · · p · r · i · c · a · · p · r · i · t · e · ч · e · n · i ·
 ѣ · · c · ѣ · t · ѣ · x · ѣ · · n · v · c · e · x · ѡ · a · n · n · ѣ · · a · n · ѣ ·

СЛ II

ГЛАВНІ ВЛІКО БЛГОУКЪСТНТЕЛА СТАГО АПА
И ЄУЛІСТА ИУІСЬ. ИИХОДІ СЕ ЄУЛІЕ
СТАВЪ НАОВІТНО МѢСТЕ. ТА СЦЕННИС:
Премудрость прости оуслыши стаго
ЄУЛІА, миръ въсѣмъ. ДІАКОНЪ: Ѡіуіс
СТАГО ЄУЛІА ЧЕТЕНІЕ. ІЕРЕВНМЕМЪ.
ПОТГЕНІИЖЕ ЄУЛІЕ, ГДЕ ДІАКО: КІСТЕНІА:
РЦЕМЪ ВЪСІ ѠВЪСІЕ ДШЫ, И ѠВЪСІЕ
ПОМЫШЛЕНІА НАШЕГО РЦЕМЪ.
ГІ ВЪСІ ДРЪЖИТЕЛЮ БЖЕ ѠЦЪ НАШІ
МОЛИТКСЕ ОУСЛЫШИ ИПОМИЛУИ.
ПОМИЛУИ НАСЪ БЖЕ ПОВЕЛИЦЕИ
МЛТИ ТВОЕИ МОЛИТКСЕ ОУСЛЫ
ШИ ИПОМИЛУИ.
ЄЩЕ МОЛИМСЕ ѠБЛГОУКЪСТНВЫ И ПРА
ВОСЛАВНЫИ ХРІІАНИ.
ЄЩЕ МОЛИМСЕ Ѡ АРХІЕПИСКОПѢ НА
ШЕМЪ ИУІСЬ.
ЄЩЕ МОЛИМСЕ Ѡ ѠЦЪ НАШЕ ИУІСЬ
И ѠВЪСѢМЪ ВЪ ХРѢ БРАТСТВЕ НАШЕМЪ.

СЛ III

74
ГЛЕТЬ. **Б**ЛВНВЛКОБЛГОВѢСТНИ 21
КАСТГОАПЛАИБЛГОВѢСТНИКА
ИМАРЕКЪ. **І**ЕРЕНЖЕНАЗНАМЕ
НОУЖЕГОГЛА. **Б**ЪЗАМАТЪ
СТГОАПЛАИЕУЛНСТАИМАРЕКЪ,
ДАСТЪТИГЛЪБЛГОВѢСТВУЖ
ЩОМОУСНЛОЖМНОГОЖ. ВЪИ
СЛАВНЕНІЕЕУЛІЕВЪЗЛЮБЛЕН
НАГОСНАЕГОГАНБАИПСАНАШЕ
ІУХА. ТОГОТАКОЛЮБІЕМЪНБЛГ
ТІА. **Д**ІАКОНЪРЕКЪАМНІМЪ.
ИПОКЛОННВЕСАМОУЩХОДНТЬ.
ИСТАВЪПРѢСТОЖТРАПЕЗОЖ. И
ПОКЛОННВЕСАГОВѢНІЕМЪВЪ
ЗМЕТЪЕУЛІЕ. ИИЗШЕСТЫМИ

СЛІV

въ вѣрѣ скончавшіймсе, възгнѣ,
 изрѣднѣ ѡпрѣ стѣи чѣтѣи прѣ
 блвѣи нѣи влчце ма шей вѣи, и прѣмо
 двѣи маріи. **И дѣіаконь, чѣтеть**
по мѣни ннѣ оу сѣпшнмь. Сщѣ
нннѣ. Молитсе :

Стго іѡанна прѣка прѣтѣи нѣртн
 телн. стый и все хвалнынхъ апо
 столѣ. Стго, и мѣ. и моужѣи
 памѣть творнмь. и вѣхъ стѣи нхъ
 твоѣи. и хъ мѣтвamn посѣтннѣ
 бѣ. и помѣни все прѣѣ оу сѣпшнѣ
 ѡ надежн вѣскрѣнїа жнзны ѡбѣнїе:

Здѣ помѣни и хъ хощѣши. И по
 кой нхъ и дѣѣ прн сѣщлѣтѣ свѣтъ
 лица твоѣго. **Еще тнсе мѣнмь.**
 Помѣни гн стѣю свою сѣборнѣю
 и апѣлскою црїкѣю. ѡ концѣ до
 концѣ,

Зѣ помѣни
и хъ хощѣши.

ихъ аплъ нечиннѣю сїю сл
жбѣ, тако и ѿроукъ наши
грѣшныхъ прїимидри
се блгостїю твоєю гнѣ
дствобльшесе слѣжити
непорочно столу твоємъ
жрѣтвѣмъ, обрецѣмъ
мъздѣ и брѣмнѣ и млоу
дрынхъ стронѣмъ, вѣдѣнъ
страшнѣн въздаи тво
его праведнаго: **Діаконъ**

За стоути спен: **Д**невсе съврѣ
А гла мнрѣна: **М**лти и оставлѣ
Добрѣ и пользы: **П**роче елѣчю:
Хрїанскыеконтнмы: **П**рѣ
стоути твою: **В**згласѣ
Шедрѣтамъ единокорднѣ
Снатковно: **С**ыннѣмъ блже
ныи си съпрѣстѣмъ и бл
гымъ и животворещнмъ

104

СІОЗЛІСТАГО.
ПОУЩАЕШН: ТРТОС. НПО.
ОУЕНАШЪ: ТРО. ГЛЛ, Н.
УСТЪТВОИГО ЗЛАТОКЪ
СІАВШН БЛГТН, ВЪСЕЛЕН
НУЮ ВЪСЮ ПРОСКЪТН.
НЕСРЕБРОЛЮ БІАМДНРОВН
СІСРО ВНЩЕСЪННЕСІАВЪ,
НО ВЫСОТЖНІА СЪРЪРЕННО
МОУ ДРІА ПОГЗАВЪ: НЕСВО
НДН СЛЕСЪСЫНАІСАЗУА.
ОУЕІОАННЕ ЗЛІСТА ЕДАН
ЕСЛО БОУ ХОУ БОУ, СІТНЕСА

СЛ VII

ВЪЛНЦЕ ВЪНТЕЖЕ . ГЛАГОЛЕТЬ ІЕРЕН ХС
ГОСРЪНА . ДІАІСОНЖЕ ТЕ НБОУДЕТЬ .
И ПОСЕМЪ, САМЪ ОУБО СПОЕ БЛГОЦЕ И
МЕПАНЦУ СЪВЪКЕУПЛАЕТА БЪСАКЪ
СПХЮ ЧАШУ СЪСТРАХЪ ИВЪСАІСДІ
ОПАСЕНІЕМЪ, ТАКАЖЕ НИУПОЖЕ ѿТЪ
ИТАИШІ ПАНУТИ ИЛИ ОСПАТИ .
ІЕРЕНЖЕ СЕМУ БЫВЛЕМУ . ГЛАГЕ БЛІ
ДАРЕНІА МТКУ . *Іерен мѣнитсе :*
ГЛАГОДАРИМТЕ БЛІСѦ ТАКОЛЮБТЕ
БЛАГОУПЕЛЮ ДШЪ НАШІ ТАКО Б
НАСПОЕЩІИ ДНЬ СПѦВНАДЪ ЕСИ НА
ДНБНЫХЪ ТВОИ ИБЕСЪМРЪШКА
ТАИНЫ . ИСПРАВИ НАШЪ ПУТЬ .
ОУПТВРЪДИНИ ВЪСТРАСЪ ТКОЕМЪ
ВЪСЕ . СЪБЛАГОДИ НАШУ ЖИЗНА .
ОУІЕРЪТІИ НАШЕ СПОПИ , МЛПКА
МИ ИМЛЕНІЕМЪ СПЫЕ ИТРЪКЛА
КНЫЕ БЦЕ , ИВЪСЪ СПЫ ТВОИХЪ .
ТА , СШЕННЮ ЛЪЖЦУ ВЪСПХЮ ЧА
ШУ ВЪЛОЖЪ . И ПОІСРЬКЮ ЕДИ

ИЩИХЪ ПАТРИСЪХЪ . ПОЩЪ
АЛЛЕ . ПРОПОВѢДНИЦЪ .
БЛГОВѢСТНИЦЪ . МНИЦЪ
И СПОВѢДНИЦЪ . ВЪЗРЪЖ
НИЦЪ . И ВЪСАСОМЪ ДСЪ ВЪ
ВЪРЪСАСОМЪ ЧАВШИМСЕ . И ГЛА
ВЪЗГЛАШАЕ . ІЕРЕН . ВЪЗГЛАШЕ
ИЗРЕДНОШ ПРЪСЪТЪИ И ЧЪБЪИ
ПРЪБЛВЕНЪИ . ВЛЦИНА
ШЕНБЦА И ПРЪДЪВЪ МАРІИ .
ПОМНАЕТЪ И ДІАКОКЪ СЕБЪ .
КТИТОРНЖЕШВІТЕЛН
НИМЫ ОУСЪПШНА ИЖЕХОЩЕ
ІЕРЕН МЛНТЪ СЕ . РЪТЪИНЫ БЫ
САМЪ СТГО ПРІКА ПРЪТЧЕНІС
РЪГЛАШАНА . СТХЪНКСЕ
ХВАЛНЫНА ПЛЪ . СТГОНМЕ
ЕГОЖЕН ПА МЪ СЪВРЪШАЕМЪ .

СЛХ

Іоанна Златоуста

мирны, и добраго швабта, на ли
штрашнѣмъ судни хрѣтовѣ, прои.
Пресѣю, пречѣю, преблагословеннѣю
слюбнѣю блѣцѣ нашѣ бѣцѣ, и прѣодѣв
мрѣю, ювѣбми гѣымн поманѣше
самн себѣ, и дрѣгѣ дрѣга, и бѣсь
жнбѣтѣ нашѣ хрѣтѣ бѣтѣ предаднѣмъ.
сѣенникъ: Шедротамн ѣдннорѣдннѣмъ
мнрѣ всѣмъ: дѣйконъ: Возлюбнѣ
дрѣгѣ дрѣга, да ѣдннѣмъ вслѣемъ
иповѣмн. Тѣже покланѣтѣся, и
цѣлѣтѣ своѣ орѣрѣ, и дѣже крѣтѣ
и глѣтѣ велеглѣннѣ: Дверн дверн пре
мѣдрѣстѣю бѣннемъ. Анѣ: Вѣрѣю:
дѣйконъ: Станемъ добрѣ, стѣнемъ
со стѣрахомъ, бѣннемъ, гѣое боно-
шенѣе в мнрѣ прнноснѣтн. Сѣенникъ!

Рукописи на Древская
Библиотека В. Коларов

примѣ дѣаконѣ време ѿщеника стѣ
наобитномѣ мѣсте глеть

Всѣ стѣ помелѣвше пакѣ и пакѣ ми
ромѣ гдѣ помолимса

Впредложенѣхъ и ѿщенихъ чтннхъ да
рехъ гдѣ помолимса

Нико да увисолюбець егѣ нашѣ примѣа
востѣ и предѣни и мислени своѣ жертве
и нисѣ въволю блгоуханне дхобнаго
возниспослетъ намѣ бжеспвеню блго
дате и дарѣ стѣаго дха помолимса

Визбавитисѣ намѣ ѿ вѣлкснѣ скорѣн
тнева и нѣждѣ гдѣ помолимса

Заступи стѣ помилухѣ и сохрани насѣ
бже твоею блгодатню

Але всего совершена стѣ мирнѣ и безѣ
грешнѣ оу гдѣ просимѣ

3. 2. Библейски текстове със застъпничество на светиите*

„Тогава Авраам се приближи и рече: няма ще погубиш праведника с нечестивеца заедно (и с праведника да стане същото, каквото с нечестивия)? В този град, може би, има петдесет праведника; няма ще погубиш и не ще да пожалиш (всичкото) това място заради петдесетте праведници (ако се намерят) в него?... Авраам рече: да се не прогневи Господ, загдето ще кажа още веднъж: може би, ще се намерят там десет? Той отговори: няма да погубя и заради десетте“ (Бит. 18:23-33).

Чутото застъпничество: „Когато Бог съсипваше (всички) градове по оная околност, спомни си Бог за Авраама и изпрати Лота изсред съсипните, когато разоряваше градовете, дето живееше Лот“ (Бит. 19:29).

„И помоли се Авраам Богу, и Бог изцери Авимелеха, и жена му, и слугините му, и те взеха да раждат“ (Бит. 20:17).

Фараона след четирите личби: с жабите, песите мухи, скакалците и изстребването на всичко първородно от мъжки пол „от човека до скота“, като обещава, че ще пусне израилтяните да извършат служба Богу, иска от Моисей да се помоли и за него (Изх. 8:8, 8:28, 10:16-17, 12:32).

„... да се не разпалва, Господи, гневът Ти против твоя народ, който Ти изведе от Египетската земя с велика сила и твърда ръка“ (Изх. 32:11); застъпничество на Моисей, когато народа принуждава Аарон да направи идол, който обявява за бог.

„прости им техния грях; ако ли не, изличи и мене из книгата Си, в която си ме записал“ (Изх. 32:32), второ застъпничество на Моисей за народа, след като стрива на прах златния идол.

„И рече Моисей на Аарона: вземи кадилницата, тури в нея огън от жертвеника, сипи кадиво и носи по-скоро при народа и застъпи се за тях, защото гняв излезе от Господа, (и) начена се мор“ (Числ. 16:46).

„Аз казах: „Авраам пръв се моли за содомците, Моисей – за бащите, които бяха съгрешили в пустинята; след него Иисус – за Израила в дните на Ахана; Самуил и Давид – за погубваните, Соломон – за ония, които дойдоха за освещението; Илия – за ония, които получиха дъжд, и за мъртвеца, за да оживее; Езекия – за народа през времето на Сенахирима, и мнозина за мнозина. И тъй, ако тогава, когато бе се усилила покварата и бе умножила

неправдата, праведни се молеха за неправедни, защо това да не стане и сега?“ Той ми отговори и рече: „сегашният век не е край; често в него няма слава, затова са се молили за немощните“ (3 Ездр. 7:36-42).

„(като винаги във всяка моя молитва се моля с радост за всинца ви,)“ (Фил. 1:4).

„защото зная, че това ще ми послужи за спасение с вашата молитва и чрез съдействие на Духа Исус Христов“ (Фил. 1:19).

„молете се също и за нас, за да ни отвори Бог вратата на словото да разгласим Христовата тайна, заради която съм и в окови“ (Кол. 4:3).

„като денем и нощем твърде усърдно се молим, за да видим лицето ви и да допълним недостига на вашата вяра!“ (1 Сол. 3:10).

„Братя, молете се за нас.“ (1 Сол. 5:25).

„За това се и молим винаги за вас, да ви направи Бог наш достойни за званието и да изпълни със сила всяко желание на благодат и всяко дело на вярата, та да се прослави във вас името на Господа Исуса Христа, и вие в Него, по благодатта на нашия Бог и на Господа Исуса Христа“ (2 Сол. 1:11-12).

„И тъй, молете се за нас, братя, щото словото Господне да се разпространява и се слави навред, както и у вас, и да се избавим от безчинни и лукави човеци, защото не всички имат вяра“ (2 Сол. 3:1-2).

„А с това заедно пригответе ми подслон; защото се надявам, че с вашите молитви ще ви бъда подарен“ (Филим. 1:22).

Застъпничеството на ангелите за човеците, което е в контекста на първа глава: „Нали те всички са духове служебни, провождани да служат на ония, които ще наследят спасение?“ (Евр. 1:14).

„Молете се за нас; защото сме уверени, че имаме добра съвест, като във всичко желаем да се обхождаме добре“ (Евр.13:18).

„И когато взе книгата, четирите животни и двайсет и четирите старци паднаха пред Агнеца, държейки всеки от тях гусли и златни чаши, пълни с тамян, които са молитвите на светиите“ (Откр. 5:8).

„Тогава дойде друг Ангел със златна кадилница и застана пред жертвеника; и му се даде много тамян, та с молитвите на всички светии да го тури на златния жертвеник, що беше пред престола. Димът от тамяна с молитвите на светиите се издигна от ръката на Ангела пред Бога.“ (Откр. 8:3-4).

* Посочените примери са по смисъла на призоваване към застъпничество, както е в св. литургия; има и други места в Свещеното Писание, в които ЗС е по подразбиране, но тях не ги посочваме.

4. Публикации

Бонов, М.

Святост и застъпничество: основна цел на божие то домостроителство след грехопадението. –В: Мисъл, Слово, Текст. Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“ том 2. серия, 2023. ISBN 978 945-317-185-9.

Бонов, М.

Византийският богослужебен ритуал в традицията на българското православие. –В: Библиотека. 3. 2023. ISSN 0861-847X.

Бонов, М.

Святост и застъпничество в православния християнски дискурс. –В: Мисъл, Слово, Текст. Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“ том 4(11) и 5 нова серия, 2022. ISBN 978 945-317-185-9.

Бонов, М.

Ектениите в литургиите от византийския ритуал – произход, видове, значение. – В: Библиотека. 2. 2022. ISSN 0861-847X.

Бонов, М.

Култът към светите Тивериуполски мъченици във византийските и средновековни български богослужбни книги – В: Библиотека. 6. 2021. ISSN 0861-847X.

Бонов, М.

Литургични свидетелства за прославилия Богочовека св. мчк. Лонгин Стотник. – В: Мисъл, Слово, Текст. Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“ том 3(9) нова серия, 2021. ISBN 978 945-317-185-9.

Под печат:

Бонов, М.

Произход и развитие на вечернята служба във Византийския богослужбен ритуал – В: Мисъл, Слово, Текст.